

5. Masilla V., Jackson A. Educating for global competence: preparing our youth to engage the world. — 2011. — 136 p. // Retrieved April, 29 from <http://www.asiasociety.org/files/book-global-competence.pdf>
6. Hult, W. (2011). Bloom et al.'s taxonomy of the cognitive domain. *Educational Psychology Interactive*, Valdosta, GA: Valdosta State University. Retrieved October, 29, from <http://www.edpsycinteractive.org/topics/cognition/bloom.html>

УДК 82-2-950

Солтанбаева Е.М., филол.ғ.к.,
қазақ филологиясы кафедрасы,
Абылай хан атындағы ҚазХЖӘТУ
Алматы, Қазақстан

ӨБШІ КЕКІЛБАЕВТЫҢ «АБЫЛАЙ ХАН» ДРАМАСЫНДАҒЫ АБЫЛАЙ ОБРАЗЫНЫҢ ДРАМАТИЗМІ

Мақала Өбші Кекілбаевтің «Абылай хан» драмасындағы Абылай образының драматизмін талдауға арналған. Талдау драмалық тартыс, табиғатын синоплетикалық заңдылықтары негізінде сарылауға негізделген. Ол сөзі мен сана, ерік пен ешпін, құлтарлық пен парыз, тек пен ар арасында өрбіген Абылайдың ішкі драмалық тартысы арқылы көрінген. Драматизм болымыз әлеуметтанушылық тұрғыдан «тұрақтылық пен тұрақсыздық принципі» негізінде айқындалған. Халық елдік принциптерін бірінші орынға қойған хан образының жаулау процесіндегі көңіл ауларығы.

Трек сөздер: драматизм, тартыс, синоплетика, тұрақтылық пен тұрақсыздық принципі, халық, елдік

Резюме

Данная статья посвящена анализу драматизма образа Абылай в драме А.Кекілбаева «Абылайхан». Литературный анализ природы драматического конфликта осуществлен на основе аксиоматической синоплетики. Внутренний драматический конфликт главного героя раскрывается посредством драматического противоречия между чувством и сознанием, между волей и властью, между «иррациональностью» и разумом, между властью и совестью. Суть драматизма выявляется на основе аксиоматической синоплетики и неустойчивости. Особое внимание уделяется особенностям создания образа главного героя, который ставит интересы народа и единства выше своих собственных.

Ключевые слова: драматизм, конфликт, синоплетика, принцип устойчивости и неустойчивости, ханство, единство.

Abstract

This article is devoted to the analysis of drama in the drama of the image Aбылай A.Kekilbaeva "Aбылайхан". Literary analysis of the nature of dramatic conflict carried out on the basis of the laws of synergy. Internal dramatic conflict of the protagonist is revealed through a dramatic contradiction between feeling and consciousness, between the will and inclination, between passion and duty, between authority and conscience. The essence of drama is revealed on the basis of the "principle of stability and instability". Particular attention is paid to the specifics of creating an image of the hero who put the interests of the Khanate and unity above his own.

Keywords: drama, conflict, synergy, the principle of stability and instability, Khanate, unity

Кеңестік кезеңінің өңінде шығармаларының астарын ұлттық идеямен, тарихи жағдаймен айтып, бүгінгі таусызсіздіктің тұтанын дайындаған жазушылардың бірі – Ө.Кекілбаев.

Ө.Кекілбаевтің 1997 жылы жарық көрген «Абылай-хан» драмасы елді тәуелсіз мемлекеттегі қонысның рухани-әлеуметтік сұранысынан туындаған.

Суреткер өз шығармасы үшін драма жазарын тандаған. Кезінде классиктер ел бастаған ерлердің саясаты тек драма ғана шынайы көрсете алады, драма адамзат болсамен шығармашылықта ойдағы талқан ең кемел формасы деп қоспастан, оны өсиетгері жазар, деп

атаған. Классиктердің шығармашылық артынамына шымылқ бар. Рас, орып идеяны патриоттық еңбегімен жазуға үшін прозалық жанр тарапқ етеді.

Тарихты құрақ сипаттау, көз тектатып, көңіл тәңгірлерін адам миіне-сұраумен көрсету, оны дерексіздіктеріні белгілі. Қазақтың төл тарихы Абылай хан тұрғасымен жарқын. Ө.Кекілбаев «Үркер», «Елден-елден» романдарын да Абылай бейнесімен өрлеген. Алайда роман мен драмала тақарыптық қайталау кездескенмен, мазмұндық қайталау жоқ. Ең бастысы драмалық тартыс табиғаты, драматизм болымыз өңеге. Драма қазақтың көкке өрлеген жазушылық поэзиясының өктем үйімен ғана емес, аулы сөзімен аспанда жарылумен күрді.

Суреткер шығарма Абылайдың жоңғар батыры Шырынның соғысы, басым ауым, 1742 жылы Абылайдың жоңғарлардың қолына тұтқынға түсіп қалуы, үш жүзге ортық хан сайлауы секілді тарихи деректеріне негізге алған.

«Сайым» аталатын бірінші бөлімінен-ақ Абылай образы оқарымды (көрсетімді) өзіне мықтыра түседі. Алайғ шымық Шырын көңіріні ұрып:

Мен кәсімі Шырынның,
Ауы алты көрсетімін.

Көрім көптеген ағымдарды,
Тарихыңа тағтай жанаштық – деп бастап, арғы ата-бабаларының еректеріні қоса айтып аруақталды. Жас батыр болса, сөзінің емес, ісін адамға өскенің дәлелден, Шырынның жөні, «Абылай» деп ұрандап, көп басты келеді.

Арбус деп аталатын бөлімде жауын ойындардың тұтқынды отырған кезін суреттейді. Тіпті зымдана отырса да, батыр образы асық. Абылай жоңғар қонғалысы Қалды Сереннің ұнамдылығын барлық шымық мүддірмен өтіп, тектілігін, ақылын танытады.

Қалды:
«Тау сыртына тау тәрса – қайтсаң,
Жау сыртыма жау тәрса – қайтсаң?» – деп сұрайды.

Сонда Абылай:
Жақын тауға шымық болмайды,

Жақын жауым ұрдай болмайды – деп жауап қатады. Осы бір диалог астарында үлкен саяси, философиялық мән жатыр. Қалды да тек қарқынды, оғай олжағы көздемейтін, өзінің ертіні ойлайтын жан ретінде суреттелген. Ол бауырын өлдірген Абылайдың кез алуын орына басыма қаттық беріп, онымен келісіме келуде тырысады.

Абылай ханын ерік-жігері мықты, өз сөзінің ішкілерден ұстай-ақпатын, қамқорын талпатайтын илғыз батырлық образы драманың «Ішкі суреткер» атты үшінші бөлімінен айқын көрінеді.

Абылай басындағы драманың үзету үшін жауыңды Өмір Сапа образын пайдаланды. Өмір Сапа – тарихи тұрға. Тарихи деректер бойынша: «Өмір Сапа» жоңғар ноғмы. Ойрат ақсүйегінің тұрғымы. Елілі қалмақтарының ұаны Аюкенттің қызы ұзатылып кезде жатып, қазақ жерінде қостан қалғанда қазақ батырмен көңіл қосып, ішінде кеткен деген әдітке бар». Суреткер осы әңгіле жөнін өрбітіп, Өмір Сапаны Абылайдың баласы етіп көрсетеді. Абылай басындағы драматизм осы тұрға арта тұрды. Оның басты көңілі Құрманшақ ауыл-жұрса да. Абылай Қалдының жауыз қызы Топылайға тағдайды. Топылай – ойрат пен қазақ аралас жандықтардың бейнесінің келті. Сондықтан Абылай сөзінің мен сана арасындағы тартысты, сөзінің шымық бағыттарында. Саясатында «қайткенде ұлылығын жүзді қылым бұл елде» деген мақсатын ойлары бар. Мемлекет мүддесін жеке басының қалауынан жоғары қояды.

Жауын шығарма драматизмін синоплетика заңдылықтарына сай өрбіген. «Ақиқатты құбылматы әлеуметтанушылық тұрғыдан «тұрақтылық пен тұрақсыздық принципі» негізінде бағалауға болады. «Адамдар ұзақ уақыт бойы тек тұрақты жағдайларды ғана бақылай алады. Себебі тұрақтылық тек жақын және ауық етіп келеді. Ал егер лабегінің тұрақсыз жағдай ұзақ тұрса, оның ол жағдайың пірессе парадоксы армандай. Мұнда тұрақсыздықты тұрақсыздық

турғын күш елді жасарып көп айықпай, бірнелі қауырмын – дейді бұл принциптің мәні туралыққа әдебиеттанушы, ғалым Т.О.Есепбеков. Яғни тарихи сәйкес пен тұрақтылық арасындағы ауытқулар белгілі бір драмалық кәсіпкерлерде туындайды.

Абылайдың жұрт хан сайлауы, қолына билік берілі. Алайда, өзі берген билігіне жұрт өзі екен танымайтын тартып ала салуы тәжірибелі. Абылай өз халқының психологиясын жақсы біледі. Ол:

«Несіне хан болдым, қызығым төрс,
Қаюлма қанақ жөнеме ме? – деп, жұрт шүйдегін де біледі. Яғни билік артып тұрғанда, Суреткер осы қыбылғы тұрақтылығы үшін келесі қауымдастық өрбейді. Абылайдың пана тапқан Әмір Санын Ресей, Жоңғар, Қытай елшілері іздес, арқайсысы өз мүдделері үшін сұрағын жауыр. Ал Ботакан мен Жақай бастаған қазақтар болса, оны

«Өзі қолымаға берсең,
Өпартпегі қайран өзіміз қайтармағы» – дейді. Мұнымен қоймай Абылайды «Үргендіге сыймай қашып келген жалаубұт сарт» деп көзектейді.

Бұл сөзі естіген Абылай сәл кілірлі ойланам. Білді не істеуі керек? Тарапы басында билік пен ар тұр. Егер билікті қолға, онда арды жоюға таятпа Ботакан мен Жақайға жалғыз, жағалмақпайып, өз тауып шығарып салу керек. Егер арды тінді, наныстанса, онда Ботакан мен Жақайды жазаға тарту керек. Егер жақаласа, Ботаканмен айғаны болсам, оның да артында ел бар, ду-дәмай басталады, биліктен де ибарыту қауісі бар.

Мейлі: Айықты десе, тағын алар,
Жақалды десе, жылап алар! – деп, тақты арға айырбастайды. Бүкіл бір елдің «мен мен» деген батырлығы бөлек алған Абылай тек ұрпаққа ғана батыр емес, өмірдегі де батыл әрекеттерге барады. Ботаканмен кісендеп, жылдан тастайды. Жақайды аға өңіріні, еліне қайтарды.

Бір жойт қазақтай асу елде ду тұрмай қоймайды. Жақсы мен жақсан өзі алған жауынан түсіні 93 жасығы Бұқар жарыу басыды. Абыл алдымен Абылайдың өзіні сөйлі алды, содан кейін елге аман айтады.

Хан ұстағын билік бер,
Келіге берме ауыма,
Шүйдеге берме алдыма,
Томғасын сыйлармай,
Сүюрарды қанама.

Тұсаулы шүкіл бойға ал деп,
Тұлпарыңды қанама,
Аяқ-қолыңа ерік бер,
Қоуақсың жеңік бер,
Салмаққа болды, еріңді

Қыпш жерде сенің бар, – дейді. Бұқар шешімі хан билігін тұрақтандырып береді. Білді ел сенімін арқадағы хан Әмір Санын қана жақсы көріп, ұнатса да, оған пана болса алмағанды, сая болса алмағанды ойлап қалмақпайды. Дегенмен елдік парызды бірінші орында қойып, Әмір Санын орыс сипілеріне береді. Тағы да хан өз қалауынан ет алдындағы парызды жоғары қояды.

Сейім мен сана, ерік пен елің, құлтардық пен парыз, тақ пен ар арасында өрбіген Абылайдың ішкі драмалық тартымдылығы жеңіс арқандағы парыз, жігер, сана, ар жағында болды. Мұндай ішкі қиындықтар өз бойына жинақтаған, хандық елдік принциптері бірінші орында қойып, хан образы өсемені жоқ.

Найзамен алтын әдебиеттер үйімі:
1. О.Көкшібас Абылай хан/ Егемен Қазақстан, 29 қараша 1997 ж.
2. Т.У.Есепбеков Функция драматизма в художественном тексте. А. 2013 г.